

Журнал Тошкент вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти нашри.

Журнал Сурхондарё вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти билан ҳамкорликда нашр этилмоқда.

МУНДАРИЖА СОДЕРЖАНИЕ

№11, 2018

	УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ / НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
3	Хошимов П.З., Орипов М.А. Буюк Британия таълим тизимини бошқариш хусусиятлари
	ОЛИЙ ТАЪЛИМ / ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ
7	Каюмова Н.А. Олий таълим муассасалари талабаларини илмий тадқиқот ишига йўналтириш муаммолари ва уларнинг ечимлари
	МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ / ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
14	Рахимов З.Т. Таълимнинг мобиллашуви шароитида масофавий ўқитиш технологиясининг узлуксиз ривожланиши
	ТАЪЛИМ ПСИХОЛОГИЯСИ / ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
21	Абдурахмонова З.А. Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда соғлом тафаккурни ривожлантиришнинг ижтимоий зарурати ва назарий-амалий имкониятлари
26	Солиева Ҳ.О. «Бебош бола» синдроми ёхуд нега болалар асабийлашади?
	ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ
34	Абдуллаева О.С. Методика проведения констатирующего эксперимента по выявлению условий эффективности процесса подготовки к педагогической деятельности студентов по направлению «Профессиональное образование»
41	Туракулова О.А. Адабий таълим жараёнида мутолаа маданиятини ташхис этиш ва коррекциялашда замонавий ёндашув
	МАКТАБ ТАЪЛИМИ / ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
48	Маматқулова К.А. Мактаб ўқувчиларида физика фанига оид компетенцияларни ривожлантиришда синфдан ташқари машғулотларнинг аҳамияти
53	Норбўтаев Х.Б. Бошланғич синфларда фанлараро экологик тарбия
	МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ / ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
59	Абдуллаева Н.Ш. Ҳамкорлик педагогикаси асосида болаларни мактаб таълимига сифатли тайёрлашда вариатив таълимнинг аҳамияти
64	МУАЛЛИФЛАР ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

«Замонавий таълим» («Современное образование») журнали Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2015 йил 20 мартдаги 214/2-сонли қарори билан докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатида киритилган (13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ва 19.00.00 – ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ бўйича).

Журнал «Замонавий таълим» («Современное образование») постановлением Президиума ВАК Республики Узбекистан от 20 марта 2015 года № 214/2 включён в перечень научных изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов докторских диссертаций (по 13.00.00 – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ и 19.00.00 – ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ).

Туракулова Окила Амиркуловна,
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек
тили ва адабиёти университети «Ахборот ва
замонавий педагогик технологиялар» кафедраси
ўқитувчиси

АДАБИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ ТАШХИС ЭТИШ ВА КОРРЕКЦИЯЛАШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ

**ТУРАКУЛОВА О.А. АДАБИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ
ТАШХИС ЭТИШ ВА КОРРЕКЦИЯЛАШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ**

Мақолада ўқувчиларнинг мутолаа маданиятини ташхис этиш ҳамда уни ифодали ўқиш, машқ ва тренинглари каби замонавий усулларни қўллаш йўли билан коррекциялаш ва ривожлантириш масалалари ёритилган. Шунингдек, мутолаа маданиятини ривожлантиришнинг тизимли тавсифи келтирилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: китоб, мутолаа маданияти, ифодали ўқиш, шарҳлаш, бадиий таҳлил, машқлар, тренинглари, савол ва топшириқлар, мустақил мутолаа, замонавий ёндашув.

**ТУРАКУЛОВА О.А. СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К ДИАГНОСТИКЕ И КОРРЕКЦИИ
КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье раскрываются вопросы диагностики культуры чтения учащихся, её коррекции и развития путём применения таких современных методов как выразительное чтение, упражнения и тренинги. Также приводится систематизированная классификация развития культуры чтения.

Ключевые слова и понятия: книга, культура чтения, выразительное чтение, интерпретация, художественный анализ, упражнения, тренинги, вопросы и задания, самостоятельное чтение, современный подход.

**TURAKULOVA O.A. MODERN APPROACH TO DIAGNOSTICS AND CORRECTION
OF CULTURE OF READING IN THE PROCESS OF LITERARY EDUCATION**

In the article the issues of students' reading culture diagnostics, these correction and development by implementing of such modern methods as an expressive reading, exercises and training are lightened. The systematized classification of reading culture development is also provided.

Keywords: book, culture of reading, expressive reading, interpretation, artistic analysis, exercises, training, questions and tasks, independent reading, modern approach.

Бугунги кунда мамлакатимизда «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси» асосида барча соҳа ва тармоқларда улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Бу борада жамият ҳаётида эзгу қадрият ва анъаналарни чуқур қарор топтириш, хусусан, халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онг-тафаккури ва дунёқарашини юксалтириш, она Ватани ва халқига муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол шахсни тарбиялашда беқиёс аҳамиятга эга бўлган китобхонлик маданиятини ривожлантиришда янгича бир замонавий ёндашув асосида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жамиятда мутолаа маданиятининг таркиб топиши, шаклланиши ва ривожланишида ҳам умумий маданият, яъни ўқувчи-ёшларнинг ялпи ижтимоий, иқтисодий, маънавий тайёргарлик даражасининг ўрни ва роли беқиёсдир.

Мутолаа маданияти ўз навбатида, китобга қизиқиш, ўқувчиларнинг адабиётлар билан кенгроқ танишиш рағбати, китоб ва у билан ишлаш ҳақидаги махсус билимларга эга бўлиш, шунингдек, ахборот манбаларидан тўлиқ фойдаланишда кўникма ва малакага эга бўлишни тақозо этади. Мутолаа маданияти кишининг манбани тўлақонли тушуниши, ундан эстетик завқ олиши, муаллиф фикри ва ғоясини англаши ҳамда уни баҳолай олиши каби хусусиятларга эга бўлишини таъминлайди. Китобни танлаш, уни тез ўқиш, авайлаб сақлаш, шахсий кутубхона ташкил этиш, ўқилган китобларни бошқаларга тавсия эта олиш ҳам мутолаа маданиятига киради. Демак, мутолаа маданияти инсонни бевосита амалиётга киришиш, ҳаёт билан уйғунлашиш, маънавий фойда олишга йўналтиради¹.

Бугунги шиддатли ва мураккаб глобаллашув даврида юзага келаётган мафкуравий хатарлар ва таҳдидларга қарши курашиш китобхонлик маданиятини янада юксалти-

риш, айниқса, болалар ва ёшларни китоб ошно қилиш, кутубхоналарда мутолаа рағбатлантириш каби қатор долзарб масалалар ечими билан чамбарчас боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги «Китоб маҳсулотларни чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Ф-4789-сон фармойиши ана шу эзгу ишларни янада юксак босқичга кўтаришга қаратилганлиги билан ғоятда аҳамиятлидир.

Республикаимизда мутолаа маданиятини мутолаа технологияси, даражаси ва интенсивлиги асосида шакллантиришга доир бир қатор илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, социология фанлари доктори А.А.Умаров² «Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли», Д.Ғаниева «Ўқув жараёнида кутубхоначи ва ўқувчилари ўқитувчиларининг ҳамкорлиги³ номли илмий-тадқиқот ишларида мутолаа маданиятининг муҳим таркибий жиҳатлари ундаги ихтиёрийлик, таълим олишда онглик, социал турининг эркин танлаш, ўз-ўзини ривожлантириш эҳтиёжи тамойиллари билан боғлиқ бўлиб, бу замонавий ёндашув ўқувчи шахсини шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилиши таъкидланган⁴.

Бугунги кунда адабий таълим жараёнида ўқувчиларда мутолаа маданиятининг ривож-

² Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. / Ижт. фан. доктори дисс. – Т. 2008. –240-241-б.

³ Ғаниева Д. Ўқув жараёнида кутубхоначи ва ўқувчилари ўқитувчиларининг ҳамкорлиги. / Педагогика фанлари номзоди дисс. – Т., 2008. –90-108-б.

⁴ Хусанбоева Қ.П. Ўзбек адабиётини таълими давридан бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларда ўқитишнинг илмий-методик асослари. / Педагогика фанлари номзоди дисс. – Т.: Педагогика илмий-тадқиқот институти, 1997. 218-б.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Ф-4789-сон фармойиши.

ланганлигини замонавий ёндашув асосида ташхис этиш, коррекциялаш муҳим аҳамиятга эга. Бадиий асарларни ўқиб-ўрганиш самарадорлиги, уларни бадиий идрок этиш, таҳлил қилиш, ташхислаш, асосан, амалий машғулотларда, тажриба-синов ишлари билан боғлиқ тарзда олиб борилиши мутолаа маданиятининг негизидир.

Мутолаа маданиятини ташхислаш – бу ўқувчиларда мутолаа кўникма ва малакаларининг шаклланганлигини аниқлаш, назорат қилиш, воқеликнинг кейинги ривожини таҳмин қилиш, демакдир.

Адабий таълим жараёнида бадиий асарларни ўқиб-ўрганиш самарадорлиги, уларни бадиий идрок этиш асосан амалий машғулотлар билан боғлиқ олиб борилади.

Адабий таълим жараёнида китоб мутолааси, мутолаа маданиятини ташхис этиш ва коррекциялаш юзасидан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети академик лицейи, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноати институти академик лицейи ва Қарши давлат университети академик лицейида тажриба-синов ишлари олиб борилди. Бу ўрганиш билан 165 ўқувчи қамраб олинган. Натижада адабий таълим жараёнини тил таълими билан интеграциялаш асосида қуйидаги ҳолатларни ҳисобга олиш лозимлиги аниқланди:

– бадиий асардаги матн ўқилиб, дастлабки савол-жавоблардан сўнг мужассам топшириқлар бажарилиши, шунингдек, қайта ҳикоя қилишга ўтилган дарслар натижасида нутқ ўстиришнинг қайси жиҳатлари таъминланиши;

– матн ўқилиб, нотаниш сўзлар тушунтирилгач, матн мазмуни қайта ҳикоя қилдирилган дарслар натижасида ёзма ва оғзаки нутқ ўстиришнинг қайси жиҳатлари таъминланиши.

Мутолаа асосида ўқувчилар нутқини ўстириш бўйича олиб борилган тажриба-синов ишларида ифодали ва тез ўқиш, асар матни устида ишлаш яхши самара беради. Сўз ва сўз шакллари грамматик воситалар талаффузи ва имлосини ўзлаштириш, ўқувчининг сўз бойлигини ошириш ва бу бойликни фаоллаштиришга, гап тузиш, матн яратиш малакасини ривожлантиришга қаратилади.

Коррекция – лотинча «correctus» сўзидан олинган бўлиб, тузатиш, тўғрилаш маъноларини билдиради. Мутолаанинг ниҳоятда катта таълимий ва тарбиявий роли айни ана шу самарали шароитлар туфайлигина юзага чиқади. У ўқув предмети сифатида ўқувчилар нутқининг такомилда, болаларнинг китобхонлик маданиятининг юксалишида, китобни тўлиқ бадиий идрок этиш қобилиятининг шаклланиши ва ривожидида беқиёс аҳамиятга молик. Маълумки, бадиий асарларни идрок этиш ундаги образлар тизимини англаш ва қабул қилишга бориб тақалади. Мутолаани коррекциялашда тренинглари, семинарлар муҳим аҳамиятга эга.

Бунда ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлиги ҳал қилувчи омилдир. Ана шу омил ишга тўлиқ тушсагина, ўқувчи шахсида ғоявий, ахлоқий-маънавий, эстетик ривожланиш содир бўлади. Ундаги тасаввур имконлари кенгайиб, ижодий ҳамкорлик қобилияти камол топади, айни пайтда ифодали ўқиш, фикрни оғзаки ва ёзма баён эта олиш кўникма ва малакалари, истейдод ва қобилиятлари шаклланади.

Методист олим Қ.Йўлдошев бадиий асарни ўқишнинг уч асосий методини тавсия этади:

- ижодий идрок этиш (таҳлил қилиш, ижодий ўқиш, изланиш);
- таҳлил этиш, талқин қилиш;
- синтезлаш, бирлаштириш¹.

Бадиий асар ўқиш ҳақидаги ўз талқинларини давом эттириб, олим ижодий ўқишга алоҳида урғу беради. Бундан ташқари, ифодали ва шарҳли ўқиш, ўқитувчи ва ўқувчининг сўзи, ўқувчилар билан суҳбат, бадиий асар ва ҳаётини кузатишлар асосида топшириқларни муҳокама қилиш, савол ва режалар тузиш мутолаа маданиятини ташхислашда асосий омилдир. Ижодий ўқиш методи адабиёт фани учун янгилик эмас. Адабиёт дарсларида ижодий ўқиш, ифодали ўқиш, актёрларнинг пьесалардан айрим сахналарни ўқишига тез-тез мурожаат этиб турилади. Янгилиги, ўқувчиларни ифодали ўқишга ўргатиш, ўқитувчининг бадиий матнни шарҳлаб ўргатиши (изоҳли ўқиш) ҳамда уларнинг асарнинг чуқурроқ

¹ Йўлдошев Қ. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. / Педагогика фан. доктори дисс. – Т., 1997. – 256-б.

эмоционал идрок этишини таъминлаши назарда тутилади

Методист олима М.Мирқосимова кўрсатиб ўтганидай: «Адабий таҳлил шеър ёки насрий асарни ифодали ўқишдан бошланади». Ўқиш давомида ижодкор яратган тафаккур тизими англанади, ўзлаштирилади, муҳокама қилинади, китобхон кўз ўнгида яратилган поэтик манзарани яратишда шоир ёки ёзувчи қўллаган тасвирий воситаларга сиртдан аҳамият берилмайди, асосий эътибор ўқиш жараёнида мазмун, образнинг ички маъноларига жалб этилади. Аммо таҳлил жараёнида ана шу маъноларни ифода этишга сафарбар қилинган барча воситалар ўрганилади¹.

Бадий асарнинг синфда таъсирчан қилиб бадий ўқилиши ўқувчиларни ҳеч қачон лоқайд қолдирмаслиги, уларнинг руҳиятига кириб бориб, ижобий таассурот ҳосил қилиши, бу эса асарга қизиқишни кучайтириши кўплаб тажрибалар билан далилланган. Хусусан, синфда бадий ифода билан ўқилган асарлар ўқувчилар эътиборини ўзига тортишдан ташқари, санъаткорлик билан ўқиётган устозга эҳтиром ҳиссини тарбиялайди, уларнинг ҳар бирида асарни худди шундай ўқишга ҳавас уйғотади.

Методист олима Р.Ниёзметова ўқувчиларга ўқитувчи берадиган изоҳ ва шарҳлар ҳақида гапириб, ўқувчидан унинг шахсий, кўпинча тушунтириб бўлмайдиган ҳолатлари, баъзида эса «ғалати» саволларидан келиб чиқиш лозимлигини уқтиради².

Шарҳлаб ўрганиш нотаниш сўз ва сўз бирикмалари, ибора ва мураккаб танбеҳлар, тарихий жой номлари ҳамда баъзи адабий қаҳрамон тимсолларини изоҳланишини англантибгина қолмай, асарнинг ғоявий-бадий хусусиятларини адабий эстетик таҳлил воситасида ўрганишни ҳам ўз ичига олади.

¹ Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари. — Т.: «Фан», 2006. -18-б.

² Ниёзметова Р.Х Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганишнинг назарий методик асослари. / Док. дисс. - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2007. -98-б.

Савол ва топшириқлар бадий асар, асар матнини ўрганишнинг энг тўғри йўлларни беради. Савол ва топшириқлар тизимини яратишда бадий асарни бир бутунича таҳлил қилиш асосий қоидалар сифатида қаралади. Шунга кўра, асардаги образ персонаж характери англашга йўналтирилган савол ва топшириқлардан кенг фойдаланиш, бир туркум савол-топшириқлар орқали ўқувчини бадий асар тилини ўрганишга сафарбар этиш, шунингдек, ўрганилаётган асарнинг жанр хусусиятини ҳисобга олиш зарур.

Маълумки, адабий таълим жараёнида ўқилган бадий асарлар юзасидан семинар-тренинглари, конференциялар ўтказиш, машқлар бажариш ўқувчининг олган билимларини янада мустаҳкамлайди. Семинар ва тренингларида ўқитувчи синфдагига нисбатан, ҳар бир ўқувчи билан кўпроқ муносабатда бўлади, ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, маъруза билан бирга, машғулоти тадқиқот усулида уюштирилади. Тадқиқот усулининг қўлланилиши уларда тадқиқотчилик кўникмасини ўстирилади. Тренинг машғулотида уюштириладиган суҳбат, мунозара турли характерда бўлиши, баъзан маърузанинг узвий қисми сифатида ўтказилиши мумкин.

Суҳбатда изланиш (эвристик) усулидан фойдаланиб, ўқувчиларга муаммоли топшириқ бериш орқали уларнинг изланишли фаолияти, билиш қобилияти ривожлантирилади ва шу йўл билан ўқилган бадий асарнинг самарали ўзлаштирилишига эришилади. Тренинг машғулотида амалий ишлар, ўрганилганларини такрорлаш характерда бўлиб, ўқувчиларнинг аввал эгаллаган билимлари такрорланади, умумлаштирилади ва мустаҳкамланади. Машғулоти давомида ўқувчилар кичик ҳажмдаги мустақил ишларни ҳам бажардилар. Бу жараёнда улар бадий асарни таҳлил қилиш, бадий асар матни, танқидий мақола ва илмий адабиётлар устида ишлайдилар, библиографиялар тузадилар. Бу эса, ўз навбатида уларда бадий асар устида ишлаш, адабиётлардан фойдаланиш усулларини эгаллаб боришларига ёрдам беради.

Тренинг машғулотида амалий ишлар ўқувчилар гуруҳи ва якка ўқувчи билан амалга оширилади. Машғулотларда ҳар бир масала аниқ мақсад асосида ҳал қилинади. Семинар машғулоти ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмасини ўстиради, уларнинг ўзаро фикр алмашуви учун қулай шароит яратлади. Семинар машғулотида ўқувчилар рефератлар ёзадилар, маъруза қиладилар, уни ўзаро муҳокама қиладилар, айрим муҳим муаммолар ҳақида суҳбатлашадилар, ўқитувчи кириш ёки якунловчи фикрни баён этади.

Маслаҳат, йўл-йўриқ шаклидаги семинар эса масалани ҳал қилиш, англаб олиш, айниқса, маъруза қиладиган ўқувчиларга катта ёрдам беради.

Факультатив машғулотларда олиб бориладиган барча иш турларида, асосан, ўқувчиларнинг ишни мустақил бажаришлари ва мустақил фикрлашларига эътибор берилади. Бу эса, ўз навбатида, таълимни индивидуallasштиришни тақозо этади. Ўқитувчининг раҳбарлик роли ва масъулият ҳиссини ҳам оширади. Ўқувчилар бажарадиган мустақил ишнинг самарали бўлиши учун ўқитувчидан ҳар томонлама пухта тайёргарлик кўриш талаб этилади. Ўқитувчи тренингларда суҳбат ва мунозаралар уюштиришдан олдин уларнинг мавзусини белгилайди, режаси, ўқувчиларга берадиган савол ва топшириқларни тузади, бажариладиган амалий ишларни аниқлаб олади, суҳбат ва мунозара мавзусига доир адабиётларни кўрсатиб, уларни ўқишни тавсия қилади, шу билан бирга, ўқувчиларнинг илмий-танқидий манбалар билан мустақил ишлаш кўникмаларини эгаллашлари учун маслаҳат, йўл-йўриқ беради.

Бу маслаҳатдан асосий мақсад – ўқувчиларга ўқиган китоб ва мақолаларининг библиографиясини тузиш, улардан кўчирмалар олиш қоидалари, кутубхоналарда каталог, маълумотномалардан фойдаланиш, керакли китобларни танлаш, улардан конспект олиш, карточкалар тайёрлаш, маъруза матнларини ёзиш йўллари тушунтиришдан иборат бўлади. Ўқувчилар тайёрлаган ишлар кўриб

чиқилади, мақсадга мувофиқлари маъқулланади, камчилиги бор бўлган иш эгаларига маслаҳатлар берилади. Шу йўл билан ўқувчиларда бу ишлар ҳақида тўлиқ тасаввур хосил қилинади, китоб билан ишлаш, ундан фойдаланиш кўникмаси ўстириб борилади.

Тренинг машғулотида ҳам одатдаги дарслар каби асосий эътибор бадиий асар, уни таҳлил қилиш, яратилиш тарихи, образлар тизими, тасвир воситаларига қаратилади, кўргазмалар воситалардан фойдаланилади. Тренинг машғулотида қатнашувчиларнинг билими синф машғулотидаги каби баҳоланмайди. Уларнинг билими, фаолиятига қўйиладиган баҳо – ўқитувчи ва ўртоқларининг у тайёрлаган ва қилган маърузалари, мавзуларни ўрганиш, мунозара ва суҳбатларда фаол иштироки учун билдирган самимий қутловлари ва табрик сўзларидир. Мавзунини мустаҳкамлаш бўйича савол-топшириқлар устида ишланади.

Мутолаани ташхислашнинг қуйидаги жиҳатларини келтириш мумкин.

1. **Берилган асарни қайта ҳикоялаш орқали мазмунини таҳлил қилиш.** Бу машқни бажариш пайтида ўқувчилар аввал асар матни билан танишиб чиқадилар, сўнгра ўқитувчи ўқувчиларга саволлар бериб, уларнинг диққатини суҳбатнинг мазмунига қаратади. Бунда у асосий эътиборни мулоқот иштирокчиларининг мақсадларини тушунтиришга қаратади. Бундан ташқари, ўқитувчи суҳбатдошларнинг ана шу мақсадларни амалга ошириш учун нутқни қандай тарзда тузишларига ҳам ўқувчиларнинг диққатини тортишга ҳаракат қилади. Асарнинг мазмунини таҳлил қилишни маълум даражада энгиллаштириш учун бундай машқни бошлаш олдидан ана шу суҳбат қандай вазиятда юзага келишини тушунтириб бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

2. **Ўзгалар нутқини кузатиш ва таҳлил қилиш асосида қайта ҳикоялаш.** Бу машқни ташкил этишда замонавий овозни ёзиб олиш воситалари, жумладан, мобиль телефонлардан фойдаланиш мумкин. Дарсда ўқитилиши керак бўлган матн санаб ўтилган аудиовоси-

таларга ёзиб олинади ва ўқувчиларга эшитирилади. Матн бевосита ўқитувчи томонидан ҳам ифодали ўқиб берилиши мумкин. Бундай материаллар асосида ўтказиладиган машқ олдидан болаларга нутқни кузатиш, унинг мазмуни ва шаклини таҳлил қилишга қаратилган махсус топшириқларни бериш лозим.

3. Ролли ўйинлар орқали қайта ҳикоялашни ташкил этиш. Ўрганилган матн саҳналаштирилади. Бу машқ қўйидаги тартибда ўтказилади. Ўқувчилар матн мазмуни билан танишадилар. Ҳар бир ролни ижро этувчи ўқувчи танланади ва уларга йўриқномалар берилади. Шунинг учун машқ олдидан ўқитувчи қисқача кириш сўзи ёрдамида ўқувчиларга умумий вазият, мулоқот ташкил этиладиган шарт-шароит, мулоқот иштирокчиларини тасвирлаб бериши лозим. Аммо ўйинни ўтказиш учун бундай кириш сўзининг ўзи кифоя қилмайди. Зеро, машқ жараёнида ҳар бир ўқувчи ўзининг ролини тўғри ижро этишини таъминлаш учун ўқувчиларга персонажлар ҳақида батафсил маълумот бериш ва асарни ўқиган бўлиши керак бўлади.

Адабий таълим методикаси илмининг бугунги замонавий талаблари бўйича ўқувчи у ёки бу хилдаги бадиий асарни ўқиш, тушуниш орқали мустақил фикр юритиш, мулоҳаза қилишни кундан-кунга ўрганиб боради. Бу ўз-ўзидан амалга ошмайди, албатта. Бола асар устида ишлашни билиши керак. Шунда унинг мустақил нуқтаи назари шаклланади. Ўз-ўзидан маълумки, бу фазилат ўзгаларнинг ташқаридан берган маслаҳати маҳсули эмас, ўқувчининг кўп китоб мутолаа қилиши, мутолаанинг самараси ўлароқ ўз шахсий фикри, мустақил ўйлаши ва бир қарорга келишининг натижаси бўлади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, адабий таълим жараёнида ўқувчи-ёшларнинг мутолаа маданиятини ташхис этиш ва коррекциялашнинг замонавий жиҳатлари бўйича қўйидаги тавсияларни беришимиз мумкин:

- ўсмирлар маънавияти тадрижий ривожланиб боровчи фаол жараён эканлигини эътиборга олган ҳолда, ўсмирлар тарбиясига

масъул ижтимоий институтлар – оила, таълим муассасаси ва бошқалар уларнинг китобхоналик маданиятини мақсадли ва режаларавишда шакллантириб, ташхислаб боришлари лозим;

- таълим жараёнини дарсликлар, ўқув қўлланмалари, шунингдек, ўсмир-ёшларнинг дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қиладиган аъъанавий ва замонавий манбалар билан таъминлашни йўлга қўйиш даркор;

- мутолаа маданиятининг негизида ахборот манбалари, яъни китоблар ва электрон маълумот базалари туришини назарда тутиб, таълим муассасасидаги кутубхоналар учун республикадаги етакчи кутубхоналарнинг фондларидан ҳамда электрон ресурсларидан электрон почта ва ички почта орқали фойдаланиш имкониятларини яратиш лозим;

- мактаб таълими, академик лицейларнинг ўқув режасига «Мутолаа маданияти», «Мутолаа психологияси» ва «Китоб мутолааси» номли қўшимча дарс соатларини киритиш мақсадга мувофиқ;

- республикамиздаги мактаб, академик лицейлар тизими шахсда мутолаа маданиятини мақсадли равишда шакллантиришда муҳим бўлган эканлигини эътиборга олиб, ахборот-ресурс марказлари (АРМ) ходимлари билан таълим жараёнининг педагогик жамоаси, шунингдек, ўқувчи-ёшларнинг оила аъзолари билан мутолаа маданиятини ошириш бўйича мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйиш лозим;

- академик лицей ўқувчиларини АРМларига жалб қилишнинг янги шакл ва усуллари билан, хусусан ўсмир-ёшлар психологиясидан келиб чиққан ҳолда соҳада ижобий ютуқларга эришган замон қахрамонларининг эсдаликлари, улар ҳақида ҳикоя қилувчи андронид китоблар ёки ҳужжатли фильмлар каби манбалардан самарали фойдаланишни ташкил этиш керак¹.

¹ Абдулазизов А.. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида мутолаа маданиятини шакллантириш жараёнининг социологик таҳлили. / Соц. фан. номзоди дисс. - Т., 2010. - 25-б.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Ф-4789-сон фармойиши.
2. Абдулазизов А. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида мутолаа маданиятини шакллантириш жараёнининг социологик таҳлили. / Соц. фан. номзоди дисс. – Т., 2010. –25-б.
3. Ғаниева Д. Ўқув жараёнида кутубхоначи ва ўқув фанлари ўқитувчиларининг ҳамкорлиги. // Педагогика фан. номзоди дисс. – Т., 2008. –90-108-б.
4. Йўлдошев Қ. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. / Педагогика фан. доктори дисс. – Т., 1997. –256-б.
5. Машриқ замин – ҳикмат бўстони. / Таржимон, тўпловчи, маълумотнома ҳамда изоҳлар муаллифлари: Ҳ.Ҳомидий ва М.Ҳасаний. Тўлд. 2-нашр. – Т.: «Шарқ», 2008. –464-б.
6. Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари. – Т.: «Фан», 2006. –18-б.
7. Нарзуллаев О. Китоб – миллатнинг маданий ва маънавий мероси. // muslim.uz/.../2328-kitob-millatning-madaniy-va-ma-navij-m
8. Ниёзметова Р.Х. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганишнинг назарий методик асослари. / Педагогика фан. доктори дисс. – Т., 2007. –14-51-б.
9. Умаров А. Мутолаа маданияти (Китоб инсон учунми ёки инсон китоб учун). // «Ҳаёт ва қонун» газетаси, 2004 йил, 6-сон.
10. Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. / Соц. фан. доктори дисс. – Т., 2005. –240-241-б.
11. Ҳусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари. / Педагогика фан. доктори дисс. – Т., 2007. –262 -б.